

KUML 2023

KUML 2023

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Runestenen fra Hørning genbelyst

AF EJVIND HERTZ & LISBETH M. IMER

I løbet af 1800-tallet blev stadig større arealer i Østjylland opdyrket, fordi behovet for landbrugsjord steg markant gennem disse årtier, og helt frem til 1930'erne blev jorder genopdyrket. I 1849 var udflytterbonden Jens Mortensen i færd med at rydde sten på et ikke tidligere dyrket areal mellem landsbyen Hørning og Aarhus Å. Nu var turen kommet til en aflang sten, der fandtes i mindre end en plovfures dybde. Stenen viste sig at bære runer, og i dag kender vi runestenen som *Hørning-stenen*. Allerede i 1854 fremlagde arkæologen J.J.A. Worsaa runeteksten: "Toke Smed rejste stenen for Thurgisl Gudmundsen, som gav ham Gud og frelse".¹ Han tolkede teksten som forfattet af en forhenværende hedning, der har rejst stenen som tak for dåb og frelse fra syndens død. Sådan en tolkning stod i kontrast til tekster på alle andre runesten, og derfor blev stenen af Worsaa betegnet som en af de mærkeligste nyfundne runesten. Oversættelsen og tolkningen af teksten har dog ændret sig over tid.

Baggrunden for den fornyede interesse for Hørning-stenen er fundet af en rigt udstyret kammergrav i 2012 syd for Hørning. Den gravlagte er siden blevet kendt som 'vikingen fra Fregerslev'², og fundet har været med til, at Museum Skanderborg satte fokus på områdets historie i vikingetiden og dermed også Hørning-stenen, der med sine runeband og indhuggede kors dateres til 970-1020³. Efter en årrække, hvor stenen er placeret i og ved Hørning Kirke, endte stenen på bemærkelsesværdig måde med at blive sendt til museet i Aarhus til stor overraskelse for museets medarbejdere. Arkivstudier udført af Museum Skanderborg har klarlagt runestenens rejse og fået placeret stenens fundsted inden for et mindre areal end hidtil.

I løbet af en lang udredningsproces er det lykkedes at få lokaliseret fundstedet ret så præcist ud fra notater i Nationalmuseets Antikvariske-topografiske arkiv. Det kan nu afvises, at der er tale om en overgangssten placeret ved Århusvej ved Bering Bro over Aarhus Å. Også i Nationalmuseets og Københavns Universitets runedatabase *Danske Runeindskrifter* er der oplysninger om runestenes færd fra fundsted, til den kommer til Museet i Aarhus. Det er dog den lokale præst i Hørning, Peder Christian Nørgård, der i 2004 udgiver en lille publikation om 79 præster i Hørning Kommune fra 1536-2002, der viser

vejen videre til flere brevvekslinger mellem nøglepersoner ved Nationalmuseet, "Selskabet for den Historisk-antiquariske Samling i Aarhus", en lokal provst og en præst i tidsrummet fra 1850 til 1873. Desværre er der ingen kildehenvisninger i den lille publikation til, hvilket arkiv korrespondancerne er opbevaret i.

De seneste syv år er gået med at søge efter disse korrespondancer, der omtales i bogen i forskellige nationale arkiver – dog uden resultat. Men pludselig en dag dukker der kopier op af tre breve i sognekontorets arkiv i Hørning. Det viser sig, at præsten Peder Christian Nørgård m.fl. for ca. 40 år siden forsøgte at få den originale runesten tilbage til Hørning. Det er i forbindelse med dette forsøg, at de gamle korrespondancer er dukket op i kopi. Yderligere et brev fremkommer i afskrift og endnu et brev i arkæologen Vilhelm Boyes arkivalier. Brevene viser en særdeles farverig og til tider underholdende fortælling om runestenens noget fortumlede tilværelse. Lokalt er interessen for Hørningstenen ikke ny. Gennem en længere årrække har lokale kræfter sat sig for at få en kopi af runestenens opsat på det lokale torv i Hørning. Forskellige versioner har været på tale, og det er endt med en tro kopi af originalstenen.

Runestenens har også en indskriftmæssigt spændende historie at fortælle. Allerede i Wimmers runeværk blev Worsaaes læsning og tolkning forkastet pga. en læsningsfejl af ordet **kul**, som Worsaae læste **kup** 'Gud'. I dag regner man med to mulige tolkninger af indskriften. Enten skal man følge *Danmarks Runeindskrifter* med oversættelsen "Toke Smed rejste stenen efter Troels Gudmunds søn, som gav ham guld[?] og frelse/frihed", hvor teksten sigter til, at Toke er en frigiven træl, eller også handler det om anerkendelsen af en frillesøn, som Ludvig Wimmer foreslog.⁴

I det følgende foretager vi en gennemgang af stenens tekst og nye fundhistorie, der rykker ved den tidligere tolkning af stenen som en overgangssten. Det er muligt, at Toke Smed har ristet flere runesten i det midt- og nordjyske, hvilket i fremtiden måske vil kunne slås fast med 3D-scanninger⁵ af runestenenes tekster. Sådanne analyser vil kunne fortælle mere om vikingetidens runeristere, og hvilke sten de har ristet. Nyligt afsluttede analyser af en gruppe af runesten i det sydjyske område har givet spændende resultater, som peger på, at den store Jelling-stens runerister kan identificeres som Ravnunge-Tue, kendt fra bl.a. Læborg-stenen.⁶

Hørning-stenen i tekst og tegning

Runestenens fra Hørning (fig. 1) blev første gang aftegnet af Fabricius i 1849 og dernæst af R.H. Kruse engang mellem 1849 og 1857. Kruses tegning lå til grund for den skotske filolog George Stephens' gengivelse af indskriften i *The Old-Northern runic monuments of Scandinavia and England*, hvor han mente

Fig. 1. Hørning runestenen fotograferet på Moesgaard Museum i skrålys, så runerne står tydeligt frem. – Foto: R. Fortuna, Nationalmuseet.

The Hørning runestone at Moesgaard Museum, photographed in oblique light so the runes are clearly visible.

Fig. 2. Arkæologen
og tegneren Magnus
Petersen har tegnet flere
versioner af Hørning
Runestenen i sidste
halvdel af 1800-tallet.

Archaeologist and illus-
trator Magnus Petersen
produced several draw-
ings of the Hørning
runestone in the second
half of the 19th century.

at kunne se nogle runer neden for ristningens midterlinje. Den dygtige tegner Julius Magnus Petersen besøgte stenen to gange og lavede sin første aftegning i 1869 og siden i 1877, som blev revideret i 1882 og 1892 under instruktion af professor i nordisk filologi Ludvig F.A. Wimmer. Den første tegning, hvor runerne er trukket mere skarpt op end på de senere tegninger, blev publiceret i historiker og filolog P.G. Thorsens *De danske Runemindesmærker beskrevne og forklarede* fra 1879, mens Magnus Petersens reviderede tegning kom i Wimmers store værk af samme navn fra 1899-1901, men med undertitlen “undersøgte og tolkede”. Forskellen på Thorsens og Wimmers arbejder var, at Thorsen nøjedes med kortfattede beskrivelser (af og til kun tegninger) af runesten. Han drog heller ikke med ud på undersøgelserne. Men Wimmer havde selv besøgt og undersøgt hver sten sammen med Magnus Petersen med deraf følgende grundige analyser. I 1920’erne begyndte forberedelserne til det store værk *Danmarks runeindskrifter*, som Lis Jacobsen havde skaffet penge til hos Carlsbergfondet. Den oprindelige tanke var, at værket skulle illustreres af Magnus Petersens tegninger, men i sidste øjeblik sadlede man om, da Erik Moltke overbeviste Lis Jacobsen om fotografiets fortræffeligheder. Det ledte til endnu en berejsning af samtlige runesten (og andre genstande med runer), foretaget af Erik Moltke og Anders Bæksted. Alle runesten blev afrenset og fotograferet i mørke med sidelys, og dernæst blev runer og eventuel ornamentik tegnet op, og så fotograferede man samme sten igen. Samme metode – dog uden afrensning og optegning – blev i øvrigt brugt af Lisbeth Imer og Roberto Fortuna, da de foretog en genfotografering af alle danske runesten i årene 2010-2015.⁷

Hørning-stenens indskrift er tydelig, og der er ikke megen tvivl om runernes udseende. Ristningen fordeles sig over tre linjer, de første to langs stenens kontur nederst fra venstre og op, drejende til højre og ned, mens tredje linje skyder op fra bunden midt på stenen og afsluttes af et kors. Denne indskriftordning kalder man i runestenenes verden konturordning. Stenen dateres til årtierne lige efter kristendommens indførelse, ca. 970-1020, hvor hovedparten af de danske runesten er rejst. Omsat til latinske bogstaver ser teksten således ud: **toki : smiþr : riþ : stin : ift | þurkiſl : kuþmutar : sun : is : hanum | kaf : kul : uk : frialsi**, hvor de to prikker angiver skilletegn mellem ordene, og den lodrette lange streg angiver linjeskift. Oversættelsen til nudansk lyder ifølge *Danmarks runeindskrifter*: “Toke Smed rejste stenen efter Troels Gudmundssøn, som gav ham guld[?] og frelse/frihed.”

Risteren har brugt en underlig forkortet form af verbet “rejste”, **riþ**, hvor man ville have forventet **risþi**. Redaktørerne af *Danmarks runeindskrifter*, Lis Jacobsen og Erik Moltke, anså det som tilsigtet, at risteren brugte denne forkortelse.⁸ Hørning-stenen er det eneste eksempel på netop denne forkortelse, og måske er den valgt, fordi en nøjagtig komposition af teksten var vigtig for

at få den mindedes navn til at stå øverst på stenen. Navnet Troels er den første del af anden linje, som begynder i stenens øverste venstre hjørne. Det kan muligvis understøttes af, at han også har brugt den forkortede form **ift** for “efter”, hvor man – stenens alder taget i betragtning – formelt set kunne regne med den forlængede form **iftir**, **aftir** eller lignende, som er en yngre form.

Selve læsningen af indskriften volder ikke vanskeligheder, men tolkningen – eller rettere den sidste del af indskriften – kræver en forklaring. Først er der ordet **frialsi**, norrønt *frjáls*, sammentrunkket af *frihals* “med fri hals”, oprindeligt om aftagelse af en halslænke, efter at en anklaget er frikendt, eller en træl er frigivet. Dernæst er der ordet **kul**, som er mere vanskeligt, fordi **k**-runen kan stå for både /k/ og /g/. Derfor kan ordet tolkes på flere måder. Wimmer foretrak oversættelsen ‘kuld’ og henviste til landskabslovenes brug af at “lyse i kuld og køn” på tinge, f.eks. Valdemars sjællandske lov II, 45: “Har en mand barn med sin tjenestekvinde, og har han ikke givet det frelse [frihed, fri mands vilkår, red.] og tinglyst det [lyst det i kuld og køn på tinge, red.], da skal han ikke bøde mere for dets gerninger end for andet ufrit tyende.” Som modsætning til at blive lyst i kuld og køn brugtes udtrykket at “sværge (en person) fra kuld og fra arv”, dvs. udelukke en person fra slægten og arven. Jacobsen og Moltke var modstandere af Wimmers tolkning og foreslog i stedet at læse ordet **kul** som “guld” under henvisning til Laxdøla saga, hvor en træl belønnes med frihed og penge: “Jeg giver dig din frihed og penge nok til at rejse, hvorhen du vil.” Der er altså gode argumenter for enten at forstå Toke Smed som en træl, der har fået guld og frihed af sin herre, Troels Gudmundssøn, eller som Troels Gudmundssøns barn med en tjenestekvinde, som er blevet indlemmet i familien.

Runeristeren Toke Smed

Toke Smed kendes sandsynligvis også fra Grensten-stenen (fig. 3), som nu står i våbenhuset til Grensten Kirke lidt syd for Randers. Den har været kendt siden 1627, hvor Jon Skonvig fandt den liggende foran kirkedøren, og den bærer indskriften: **tuki : smiþr : risþ : | : stin : þisi : aiftir : | : rifla : sun : askis : bianar | : sunar : kuþ : hiab : þara | : salu :**, som uden besvær oversættes til nudansk “Toke Smed rejste denne sten efter Revle, søn af Esge Bjørns søn. Gud hjælpe deres sjæl.” Ristningen er ordnet i lodrette bånd og læses nedefra og op begyndende i venstre side af stenen. Det kalder man parallelordning. I denne indskrift bemærker man den samme forkærlighed for forkortelser som i Hørning-indskriften. Ordet “rejste” er blevet forkortet til **risþ**, “hjælpe” er blevet forkortet til **hiab**, hvor man ville forvente **hialbi**, og der er udeladt et “r” i “Bjørns” **bianar**, hvor man ville forvente **biarnar**. Både Wimmer og

Fig. 3. Grensten-stenen, som den står i Grensten Kirke. – Foto: R. Fortuna, Nationalmuseet.

The Grensten runestone as it now stands in Grensten church.

Jacobsen/Moltke mente, at der var tale om den samme Toke Smed på de to runesten.¹⁰ Selv om Toke er et af de mest almindelige navne på de danske runesten, og betegnelsen “smed” et almindeligt ord for tidens håndværkere, er sammensætningen af “Toke” og “Smed” unikt for de to runesten. Men der er også andre ting, som knytter de to sten sammen. Ristningerne er hugget ganske let ind i stenen, dvs. at rillerne ikke er særligt dybe, og runerne svinger fra 10,5-18 cm på Hørning-stenen til 14-20 cm på Grensten-stenen. Den gennemgående anvendelse af forkortelser er også et fællestræk, og formen på runerne – især **p**-runen med en tendens til en lang smal bælge – ligner hinanden.

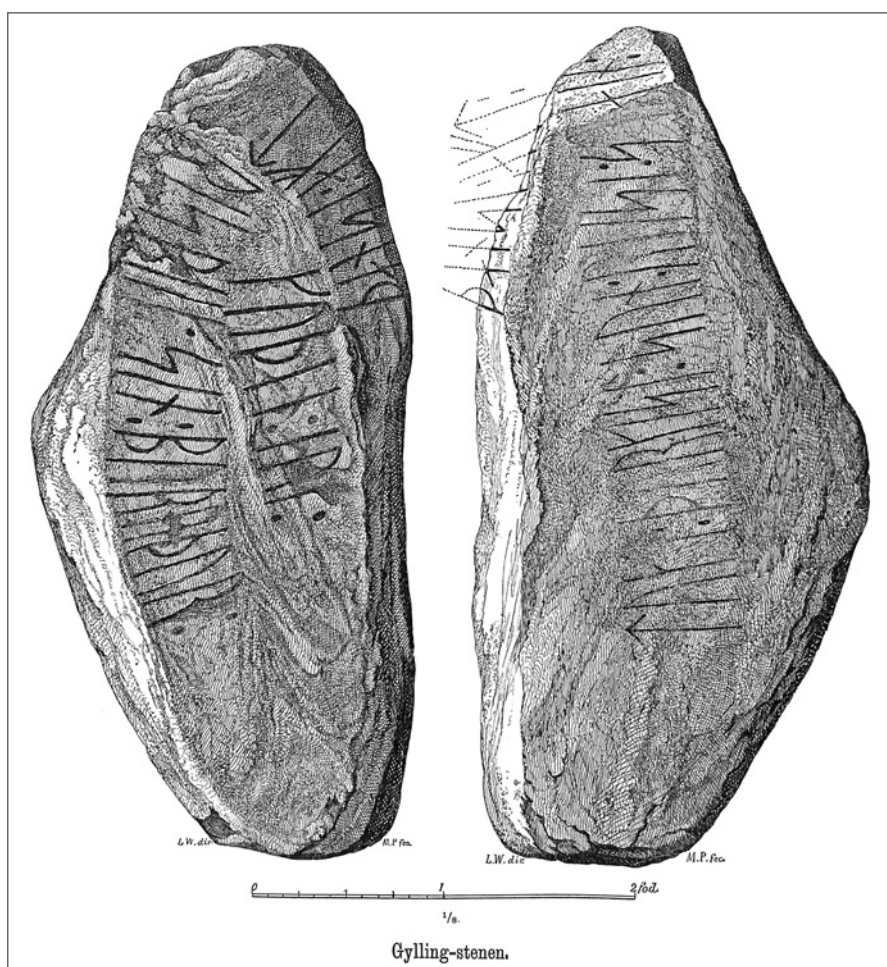

Fig. 4. Tegning af Gylling-runestenen, der i dag står i våbenhuset i Gylling Kirke.
– Tegning: M. Petersen.

Drawing of the Gylling runestone, which stands today in the porch of Gylling church.

Der er også en tredje runesten, som er værd at kaste et blik på, når talen falder på Toke Smed, og det er Gylling-stenen (fig. 4), der blev fundet i 1839 i fundamentet til en ladebygning, og hvis oprindelige placering er ukendt. Indskriften er ristet helt uden rammelinjer, og linjeordningen er derfor ikke helt ligetil at afkode. Den begynder nederst på den ene brede side på stenen og fortsætter på en smal afsats oven for første linje, hvorefter den er ristet oppefra og ned i to linjer på den anden brede side af stenen. Indskriftordningen kunne minde lidt om Hørning-stenens i en slags omvendt ordning og med den sidste del af indskriften oppefra og ned. Teksten lyder iflg. Jacobsen og Moltke **tuki : þurkisl : sun : raisi : stain : | þansi : aft : ... | kuþan : auk**

: **risbiik** : **sin buruþur** : som oversættes til “Toke Troels’ søn rejste denne sten efter ... god ... og **risbiik** sin broder.”, idet de mente at kunne se nogle rester af runer efter ordet **aft** på toppen af stenen. Wimmer læste teksten i en anden rækkefølge **tuki** : **þurkisl** : **sun** : **raisi** : **stain** : | **þansi** : **aft** : **risbiik** : **sin buruþur** : | **kupan** : **auk** : som han oversatte med “Toke Troels’ søn (egentlig Torgisls søn) rejste denne sten efter sin broder Risping den gode og ...” Runerne på Gylling-stenen er 14,5-20 cm høje, og i deres udformning ligner de runerne på Hørning- og Grensten-stenene. George Stephens formodede, at Toke, som kendes fra Hørning- og Grensten-stenene, også stod bag Gylling-stenen. Wimmer medgav, at Gylling-stenens Toke kunne være i familie med Hørning- og Grensten-stenens Toke, men at der var betydelige forskelle fra Gylling-stenens ortografi til de to andre, f.eks. brugen af diftonger (to på hinanden følgende vokaler) i ordene **raisi** og **stain**, hvor de to andre har **rip/risþ** og **stin**. Desuden er der en indskudt vokal i ordet **buruþur** “broder”, hvor man normalt ville skrive **brupur**.¹¹ Gylling-stenens sprog er med andre ord lidt mere gammeldags end på de to andre.

Runestenenes ophavsmænd har i mange år, ja siden den moderne runologis fødsel i 1800-tallet, været genstand for interesse hos runeforskere. Genkendelsen af en runerister fra den ene sten til den anden har traditionelt hvilet på runernes og sprogets form, kædet sammen med indskrifternes persongalleri og ordlyd. Inden for den seneste generations tid er der kommet en tredje parameter, som kan hjælpe med at afklare spørgsmålet, nemlig runeristerens huggeteknik, som kan analyseres ved hjælp af 3D-scanning. Metoden går ud på, at en trænet runerister har opøvet sin egen teknik og motorik, og han vil slå med den samme styrke og holde værktøjet i samme vinkel, hvilket betyder, at runernes dybde og afstanden mellem de enkelte huggespor vil blive nogenlunde ensartet. Det er Laila Kitzler Åhfeldt fra Riksantikvarieämbetet i Sverige, som har udviklet og forfinet metoden, dels ved at undersøge nulevende runeristers arbejder, dels ved at undersøge de mange svenske runesten, hvor risteren er kendt og har signeret sit arbejde. Kitzler Åhfeldts metode er også anvendt på en del danske runesten, hvor det f.eks. er lykkedes at gruppere nogle af de bornholmske runesten inden for den samme slægt.¹²

Metoden ville med fordel kunne benyttes på de tre østjyske runesten og dermed frembringe endnu en parameter at måle på i diskussionen om, hvem Toke Smed var. En 3D-scanning kan i visse tilfælde få runer til at fremstå mere tydelige, end det man kan se med det blotte øje, så derfor er det også en oplagt mulighed for at kunne afklare, hvordan teksten på Gylling-stenen skal læses. Står der virkelig **kupan** : **auk** : i sidste linje, eller kan man forestille sig, at de sidste tre runer skal læses **trk** og er en forkortelse for ordet “dreng” (normalt skrevet **trik**)? I så fald står vi med en mere fuldendt tekst, som indeholder

en forkortelse (et af Toke Smeds særkender) og desuden en tekst, som er helt sammenlignelig med mange andre runesten fra perioden. Hvis det i fremtidige studier lykkes at kæde Gylling-stenen sammen med runestenene fra Hørning og Grensten, får vi en mulighed for at afgøre den gamle tvist, om Toke Smed var en træl, der havde fået guld og frihed, som Jacobsen og Moltke foreslog, eller om han var et barn, som Troels Gudmundsson havde fået sammen med en tjenestekvinde, som Wimmer foreslog. På Gylling-stenen kalder Toke sig selv for Toke Troels' søn, og *hvis* det er den samme Toke, peger Gylling-stenens tekst snarest i retning af Wimmers tolkning.

Hørning-stenens nye fundsted

Det er ikke meget, vi kender til finderens af runesten fra Hørning, Jens Mortensen. Fra Hjelmslev Herreds realregister og skøde- og panteprotokol kan vi se, at han havde gården og matr.nr. 3 i Hørning fra 1809 til 1853. Matriklen strækker sig fra landsbyen og helt op til Aarhus Å og er et typisk eksempel på en matrikel i stjerneudstykningsen som følge af landboreformen fra 1780'erne.

Det helt præcise fundsted kendes ikke. En række forskellige oplysninger, der ikke tidligere har været fremlagt, giver dog et fingerpeg om, hvor runestenen er fundet på matrikel 3 (fig. 5). En kilde fortæller, at stenen er "fundet ikke langt fra to gamle Oldtids Gravhøje".¹³ På nabomatriklen nr. 2 findes to gravhøje. På den ene er Hørning Mølle i dag placeret, og den anden er helt udjævnet og er omgivet af moderne bebyggelse SB 1 og 2 Hørning Sogn. En anden kilde fortæller, at runestenen er fundet 1/8 mil fra Bering Bro.¹⁴ Det svarer til ca. 942 m. Måler man fra Bering Bro op mod de to gravhøje er fundstedet tæt beliggende ved de to gravhøje, og ud fra oplysningerne kan fundstedet placeres inden for et ca. 50x50 m stort areal på matrikel 3.

Runestenen er tidligere antaget at være fundet ved Bering Bro. Misforståelsen må være opstået, da en fagperson besigtigede stenen, da den stod ved broovergangen over Aarhus Å, og på den ene eller anden måde har fået noteret, at stenen er fundet lige i nærheden. Det har helt op til nyere tid givet anledning til fejlslutninger.¹⁵ Runestenen kan derfor ikke betragtes som en overgangsrunesten ved en passage over et vandløb. En del runesten både i Sverige og Danmark er placeret ved overgange over vandløb. Herhjemme har vi blandt andet Sjellebro-stenen ved Alling Å og Malt-runestenen ved Kongeåen. Runestene ved overgangssteder har ud over den monumentale karakter også en betydning som markør for slægtsterritorier og administrative grænseområder. Denne betydning kan derfor ikke tilskrives Hørning-stenen. Måske kan stenen have været placeret ved en samtidig bebyggelse mellem Hørning Kirke og Aarhus Å (fig. 6), og muligheden for, at en ældre vejføring af Aarhus-vejen har ført de

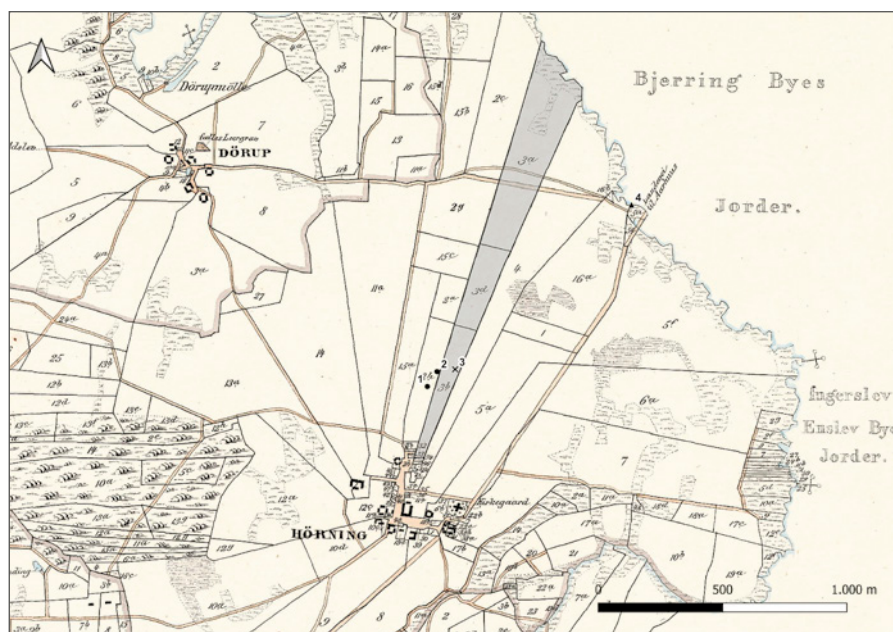

Fig. 5. Bybladet fra 1841 til 1865 med matrikel nr. 3 og fundstedet vist (3). De to gravhøje (1 og 2), Bering Bro (4) og Hørning Kirke er vist og benævnt som Kirkegaard. Matriklen er her underinddelt i 3a, 3b og 3d. Indeholder data fra Styrelsen fra Dataforsyning og Effektivisering.

Cadastral map valid between 1841 and 1865, showing parcel no. 3 and the find site (3). The two burial mounds (1 and 2), Bering bridge (4) and Hørning church (labelled as Kirkegaard) are also shown. The parcel is subdivided here into 3a, 3b and 3d. Includes data from the Danish Agency for Data Supply and Efficiency.

forbipasserende forbi stenen, er til stede. Der er dog ingen dokumentation for hverken landsby eller vej og evt. efterundersøgelse vanskeliggøres af moderne bebyggelse i området.

Om der er en sammenhæng mellem den slægt eller person, som Toke Smed har sat stenen over, og 'vikingen fra Fregerslev', er et godt spørgsmål. Runestenen antages at være ca. 30 til 80 år yngre end det tidspunkt, hvor 'vikingen fra Fregerslev' er blevet gravlagt. Det vil dog med stor sandsynlighed ligge i den lokale fælles hukommelse, at der for en kortere årrække siden er gravlagt en betydningsfuld person et stykke fra stenens fundsted.

Runestenens videre færd

Snart når nyheden om fundet af runestenen frem til den lokale provst Peder Mikkelsen Schinnerup. Provst Schinnerup var kendt i sin samtid som fortaler for trykkefrihed og demokrati og havde en levende historisk interesse. Schin-

Fig. 6. Luftfoto af Hørning Kirke, hvor runestenen stod i våbenhuset i en årrække fra 1849 og senere ind til 1873 i kirkegårdsdiget ud til Århusvej i forgrunden. I baggrunden er matr. nr. 3 markeret med rød, og arealet for stenens nye fundsted er markeret med grønt. – Foto: Sylvest Jensen luftfoto, *Danmark set fra luften*, Det Kgl. Bibliotek.

Aerial photo with Hørning church in the foreground, where the runestone stood for several years. In the porch from 1849 and later, until 1873, in the cemetery dyke by Århusvej. In the background, cadastral parcel no. 3 is marked in red and the area of the find site is marked in green.

nerup får kendskab til runestenen, efter at den er flyttet fra fundstedet og ned til Bering Bro ved Aarhus Å. Finderens nærmere overvejelser om runestenen kender vi ikke, men det fremgår, at det er ønsket, at stenen skulle kunne ses af offentligheden. Provst Schinnerup skriver i 1850 et brev om fundet af runestenen til inspektør ved de antikvariske mindesmærker i Danmark, J.J.A. Worsaae (fig. 7). I brevet fremlægges det, at stenen vil blive flyttet til våbenhuset i Hørning Kirke, hvor den vil kunne ses af offentligheden. Senere bliver stenen flyttet ud af kirken, da det lokale sogneråd mener, det er gudsbespottende af have en "hedensk" runesten stående i kirkens våbenhus. Stenen bliver herefter placeret i stendiget ud mod landevejen til Aarhus.

Næste gang vi hører om stenen, er i 1873. En ny sognepræst er kommet til, Knud Peter Knudsen (fig. 8) indsættes i 1852, og runestenen i kirkegårdsdiget må have været en torn i øjet på ham. Inspektør Vilhelm Boye fra Museet i Aarhus skriver i sin redegørelse til Worsaae således: "I Juni Maaned fortalte en omstreifende Vagabond ved Navn Christensen, der nu og da snyder os, at Præsten og Sogneraadet i Hørning gjennem ham tilbød os Stenen, hvis vi vilde have den. Det var Professor Lund, han bragte den Nyhed; men Professore erklærede, at vi ikke havde Ret til at tage imod den". At Museet i Aarhus

Fig. 7. J.J.A. Worsaa fotografert i 1880'erne. – Kilde: Hansen & Weller, Wikipedia Commons.

J.J.A. Worsaae photographed in the 1880s.

ikke havde ret til at modtage runestenen skal forstås således, at stenen allerede dengang var statens ejendom, og at det var op til Det kongelige Museum for nordiske Oldsager i København at afgøre, om stenen kunne flyttes. I september kommer Knud Peter Knudsen selv til museet i Aarhus og fortæller, at han er bekymret for stenen, da drengene spiller "klink" op ad den, og han mener, at stenen på den baggrund lider overlast.

Stor er overraskelsen dog hos direktør Lund og afdelingsleder Vilhelm Boye, da runestenen med fragtmænd bliver afleveret på museet i Aarhus. Bymuseet er ikke blevet informeret om afsendelsen fra Hørning. Lund havde ellers tydeliggjort over for Knudsen, at stenen er statens ejendom, og at den ikke uden videre kan flyttes. Tilsyneladende har Knudsen ignoreret denne bemærkning.

Worsaae bliver informeret om situationen og skriver: "Til Selskabet for den Historisk-antiquariske Samling i Aarhus" ... "tillader jeg mig tjenstligt at anmode Bestyrelsen for det ærede Selskab om at ville indtil videre overtage Tilsynet med denne Stens Bevaring paa en sikker og passende Plads, indtil nærmere Bestemmelse om dens definitive Anbringelse kan blive truffen".

Der er hermed lagt op til en længere drøftelse af, hvad runestenen egentlig skal. Tilsyneladende er Lund og Boye mest til sinds at sende stenen tilbage. I et brev fra 1873 skriver Boye til Worsaae om genvordighederne med stenen og præsten i Hørning, "at dersom man kunde drikke eller spise Stenen, vilde han [Knudsen, red.] aldrig have givet slip paa den". Endvidere skriver Boye nu, at "Professor Lund iøvrigt er meget glad over, at Stenen er her, og ønsker at den maa blive paa sin nuværende Plads, indtil den kan blive opstillet i det

Fig. 8. Præst Knud Peter Knudsen, som i 1852 afløser provst Peder Mikkelsen Schinnerup i embedet Hørning Blegind indtil 1884. – Kilde: Nørgård, C. 2004.

Reverend Knud Peter Knudsen, who replaced rural dean Peder Mikkelsen Schinnerup in Hørning-Blegind parish until 1884.

nye Museum, som man nok agter at begynde paa til Foraaret. Hans Meening er ikke, at den skal blive Selskabets Eiendom, men at den skal betroes det til Opbevaring for bestandigt”.¹⁶

Hørning-stenen blev på Museet i Aarhus og kan den dag i dag ses i vikingetidsudstillingen på Moesgaard Museum. Igennem en længere årrække har der været et lokalt ønske om at få en kopi af Hørning-runestenen rejst på torvet i Hørning. Egentlig ville man gerne have originalen tilbage, men det blev hurtigt opgivet til fordel for en kopi. Mange muligheder er gennem tiden blevet undersøgt for både en mere fri kunstnerisk udformning af stenen, men også en nøjagtig kopi. Det endte med en beslutning om at udarbejde så nøjagtig en kopi som muligt ved Filips stenhuggeri i Horsens og runerister Erik Sandquist. Kopien er opsat på et nyindrettet torv i centrum af Hørning ved kirken.

Sammenfatning

Runestenene, deres tekster og deres placering i landskabet er i sig selv fantastiske fortidsminder, der bringer os tættere på vikingetidens mennesker. De giver os en enestående chance for næsten at skabe små biografier over det persongalleri, som optræder i teksterne, og dermed også en mulighed for at bidrage til både den lokale historie og til historiefortællingen generelt. Fremtidige 3D-scanninger kan måske bringe os endnu tættere på Toke Smed og hans samtid. Kun ganske få runesten er imidlertid fundet på deres oprindelige plads,

og derfor kan det vise sig at være nyttigt at gå arkiverne grundigt igennem i jagten på et fundsted. Jo flere brikker, der på den måde kan stykkes sammen, jo bedre bliver den samlede fortælling.

Hørning-stenen gør sig bemærket ved sin indskrift, der ikke er bestilt af en person i de ledende slægter til minde om en stor forfader, men muligvis ristet af en tidligere træl, som Jacobsen og Moltke tolker det. Tillægger vi Gyllingstenen en større betydning og antager, at der er tale om den samme Toke på alle tre runesten, bliver Wimmers tolkning, at Toke Smed er et barn, som Troels Gudmundssøn havde fået sammen med en tjenestekvinde, mere sandsynlig.

Fig. 9. Den nye kopi af Hørning runestenen i 1:1 som den står på det nyindrettede plads ved Hørning Torv.

1:1 copy of the Hørning runestone which stands in the newly designed square at Hørning Torv.

Uanset tolkning er stenen nok ikke oplagt til at være et monument rejst som en markering af territorie eller administrativ grænse ved et overgangssted med det formål at udsende politiske signaler, snarere en oprigtig takkemindesten over Troels Gudmundsson, der er blevet rejst ved en samtidig bebyggelse eller evt. grav. Jens Mortensens fund af en runesten på Hørning Mark i 1849 gav kort efter anledning til en misforståelse om fundstedet. I stedet for en placering ved Bering Bro, som først antaget, er det nu lykkedes via Nationalmuseets notatarkiv at finde frem til et fundsted inden for et ca. 50x50 meter stort areal. Desværre er arealet i dag bebygget med etageejendomme.

Runestenens turbulente tilværelse fra 1849 til 1873, hvor den bliver ført til "Selskabet for den Historisk-antiquariske Samling i Aarhus" viser, at gamle korrespondancer kan være en guldgrube af viden. Det giver et spændende indblik i datidens museumsvesen, de implicerede personer og et farverigt forløb om runestenens færd fra Hørning til Aarhus. Fra en placering ved Bering Bro i 1849 til Hørning Kirke uden for våbenhuset, senere ind i våbenhuset og indtil 1873 en placering i kirkegårdsdiget ud mod Århusvej.

Den lokale provst Schinnerup og den senere præst Knudsen har været to modsætninger, hvad angår interessen for kultur og forståelsen for fortidsminder. Det er provst Schinnerups fortjeneste, at der blev taget hånd om runestenene i første omgang, og Knudsen, der foranstaltede, at stenen kom til museet i Aarhus i 1873. Korrespondancen mellem Worsaae på Nationalmuseet og Boye/Lund på museet i Aarhus afspejler, at der var en god kommunikation mellem Museet i Aarhus og Nationalmuseet i København samt en fælles forståelse for, at det var Museet i Aarhus, der fremover tog hånd om runestenene.

At runestenene fra Hørning står på Moesgaard Museum har udløst et stærkt ønske fra lokale borgere om at få en kopi af stenen placeret centralt i Hørning. Det ønske gik i opfyldelse i september 2023 med opsætning af en ret så præcist udført kopi (fig. 9) på et lille nyindrettet torv lige over for Hørning Kirke.

NOTER

1. Worsaae 1954, Stenen er beskrevet i *Danmarks Runeindskrifter* under DR 58 og i databasen *Danske Runeindskrifter* under DK MJy 84, tilgængelig på <http://runer.ku.dk>.
2. 'Vikingen fra Fregerslev' viste sig at være gravlagt i en kammergrav med et righoldigt udstyr til vikingens hest. Meget af vikingens personlige udstyr mangler i kammergraven, men det ses af udstyret til hesten, at der er tale om en gravlæggelse af en rytter på jarlniveau. Kammergraven blev udgravet i 2017 med Museum Skanderborg i spidsen i et tværvideenskabeligt samarbejde med bl.a. geoscience AU og Arkæologisk IT samt afdeling for naturvidenskab og konservering på Moesgaard Museum m.fl. Resultatet var overvældende ikke bare genstandsmæssigt, men også ved metodeudvikling og anvendelse af nye naturvidenskabelige analyser.

3. Stenen er beskrevet i *Danmarks Runeindskrifter* under DR 58 og i databasen *Danske Runeindskrifter* under DK MJy 84, tilgængelig på <http://runer.ku.dk>.
4. Vimmer 1899-1901 s. 263.
5. Med 3D-scanninger har man mulighed for at undersøge runeristernes huggeteknik, fordi man kan komme helt tæt på de enkelte huggespor i runernes furer. Idéen bag huggesporsanalyser er, at enhver runerister udvikler sin egen motorik, når han hugger runesten. Han holder værktøjet i en bestemt vinkel og slår med en bestemt styrke og rytme, mens han hugger. Den huggeteknik er individuel og kan ikke kopieres af andre mennesker, så det er næsten som at se et fingeraftryk hugget i granit, når man kan aflæse huggesporene på tæt hold.
6. Imer, Kitzler Åhfeldt & Zedig 2023.
7. En grundig gennemgang af stenens omtaler i korrespondancer, tegninger og litteratur findes hos Jacobsen og Moltke 1942, sp. 96.
8. Jacobsen & Moltke 1942, sp. 698 og 1048
9. Wimmer 1899-1901, 262-263; Jacobsen og Molke 1942, 97; Degnbol og Lassen 2017, 20.
10. Wimmer 1899-1901, 267; Jacobsen og Moltke 1942, 128.
11. Stephens 1866-67, 350; Wimmer 1899-1901, 254-58; Jacobsen og Moltke 1942, sp. 90-91 og sp. 1003.
12. Kitzler Åhfeldt 2002; 2016; Kitzler Åhfeldt og Imer 2019.
13. Kruse, Nationalmuseets bibliografiske runedatabase.
14. Bæksted, Nationalmuseets bibliografiske runedatabase.
15. Øeby Nielsen 2005, s 128.
16. At samle gamle korrespondancer sammen og lokalisere, i hvilke arkiver de kan være opbevaret, er en stor udfordring. Der er lokaliseret et enkelt brev i Nationalmuseets arkiver, mens resten er fundet i kopi eller afskrift uden at opbevaringsarkivet er kendt. Ud over de fundne kendes datoer på flere korrespondancer, som ikke er genfundet. Både i Worsaaes arkivdele på Det Kgl. Bibliotek mangles der tilsyneladende breve, og hele det gamle meget omfattende arkiv fra "Selskabet for den Historisk-antiquariske Samling i Aarhus" synes som sunket i jorden. Da Høring-stenen i sin tid kom til Moesgaard, fulgte der ingen arkivoplysninger med.

LITTERATUR

- Degnbol, H. & A. Lassen 2017: Laksdølernes saga. I: Lassen, A. (ed.). *Islændingesagaerne. Samtlige sagaer og niogfyrre totter V*, s. 3-147.
- Imer, L.M., L. Kitzler Åhfeldt & H. Zedig 2023. A lady of leadership: 3D-scanning of runestones in search of Queen Thyra and the Jelling Dynasty. *Antiquity* vol. 97, Issue 395, s. 1262-1278.
- Jacobsen L. 1935: Syv Runestens-tolkninger, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1935 s. 193-198
- Jacobsen, L. & E. Moltke 1942: *Danmarks runeindskrifter. Text*. København.
- Kitzler Åhfeldt, L. 2002: Work and Worship. Laser Scanner Analysis of Viking Age Rune Stones. Theses and Papers in Scientific Archaeology B:9. Stockholm.
- Kitzler Åhfeldt, L. 2016: Asmund Kåresson: en sällskaplig runristare. *Situne dei* 2016, s. 26-39.

- Kitzler Åhfeldt, L. & L.M. Imer 2019: Rune Carvers and Sponsor Families on Bornholm. *Danish Journal of Archaeology* 8, s. 1-21.
- Nørgård, C. 2004: 79 Præster i Hørning kommune 1536-2002, s. 95-96 & 99-100.
- Stensager, A. O. 2003: Mit navn er Boye, jeg graver dysser og gamle høje. Arkæologen Vilhelm Christian Boye. *Kuml* 2003, s. 35-80.
- Stephens, G. 1866: *The Old-Northern runic monuments of Scandinavia and England*. København.
- Thorsen, P.G. 1879: *De danske Runemindesmærker beskrevne og forklarede. Anden Afdeling. Jyllands Runemindesmærker, tilligemed Meddelelser om alle Øernes*. København.
- Wimmer, L.F.A. 1899-1901: *De danske Runemindesmærker II. Runestenene i Jylland og på Øerne (undtagen Bornholm)*. København.
- Worsaa J.J.A. 1854: Runestenen i Hørning ved Skanderborg, *Illustreret Almanak*, s. 85-88.
- Øeby Nielsen, G. 2005: De danske runestens oprindelige plads. *Kuml* 2005, s 121-144.

UPUBLICEREDE KORRESPONDANCER

14. december 1849 brev fra Worsaa til Schinnerup. Er ikke lokaliseret.
15. februar 1850 brev fra Schinnerup til Worsaa. I kopi på sognekontoret i Hørning. Opbevaringsarkiv er ikke kendt.
4. august 1850 brev fra Worsaa til Thomsen. I afskrift fra Peter Pentz, der har den fra en afskrift, som Victor Hermansen har lavet. Opbevaringsarkiv er ikke kendt.
25. september 1873 fra Worsaa til Lund og Boye. I kopi på sognekontoret i Hørning. Opbevaringsarkiv er ikke kendt.
8. oktober 1873 Fra Boye til Worsaa. I Nationalmuseets arkiv: arkivkasse 93 "J. J. A. Worsaa: Herredsrejser – Breve. Inspektioner på de antikvariske mindesmærker. Kommet til NM's "by gn" 1873 + diverse materiale. Omslag: Breve vedrørende Herredsrejser og Fredninger til Worsaa fra Löfter, Henry Petersen, Kr. Bahnsen, Sophus Müller, V. Boye og Engelhardt.
16. oktober 1873 fra Boye til Worsaa. I kopi på sognekontoret i Hørning. Opbevaringsarkiv er ikke kendt.

The Hørning runestone revisited

In 1849, farmer Jens Mortensen was ploughing his field when he found a runestone. It has since been known as the Hørning runestone (figs. 1 & 2). Jens Mortensen had the farm from 1809 until 1853. The field, cadastral parcel no. 3, extended from the village all the way northwards to the watercourse Aarhus Å.

The text on the Hørning stone

The Hørning stone has attracted attention from both archaeological illustrators and runologists since its discovery. The text appears quite straightforward and is translated as ‘Tóki Smith raised the stone in memory of Þorgísl Guðmundr’s son, who gave him gold(?) and freedom’. The final part of the text could, however, also be understood as a reference to Þorgísl Guðmundr’s son’s inclusion of Tóki Smith in his family. There are good examples of both possibilities in the provincial laws and the sagas. Tóki Smith was also behind the Grensten runestone (fig. 3), found near Randers, bearing the text ‘Tóki Smith raised this stone in memory of Hrifli, son of Ásgeirr Björn’s son. May God help their souls’. The Gylling runestone (fig. 4), found south of Odder, is possibly also linked to Tóki Smith. It bears the text ‘Tóki Þorgísl’s son raised this stone in memory of ... good and risbiik his brother’. Future investigations and 3D scanning of the Gylling runestone may provide data for a more comprehensive understanding of the inscription and a discussion of its relationship to the Hørning and Grensten runestones.

The discovery site of the Hørning runestone

The exact find site for the runestone is unknown, but several old notes from the National Museum’s archive provide some

information on the distance from the bridge Bering Bro and the proximity to two burial mounds. The site can therefore be determined to within an area of c. 50 x 50 m on cadastral no. 3 (figs. 5 & 6).

The stone’s subsequent fate

In 1849, rural dean Peder Mikkelsen Schinnerup arranged for the runestone to be placed at Hørning church. It was later moved to the church porch before, at some point, being consigned to the cemetery dyke by the road to Aarhus, where it remained until 1873. In 1850, Schinnerup wrote to the Inspector for the Conservation of Antiquarian Monuments in Denmark, J.J.A. Worsaae (fig. 7), saying that the stone would be placed in the church porch. Worsaae saw the stone that same year and gave his first interpretation of the text.

In 1852, the office of pastor was taken over by Knud Peter Knudsen (fig. 8), who was not thought to have had any interest in culture or ancient monuments. Via a travelling salesman, Knudsen contacted the museum in Aarhus to hear if they would accept the runestone. His offer was rejected by Professor Lund, the museum director. As the runestone is an ancient monument owned by the state, it could not be moved without authorisation from the National Museum of Denmark in Copenhagen. Knudsen then hired a local haulier to transport the stone to the museum in Aarhus, where there was great surprise when, with no prior warning, the runestone was suddenly unloaded.

Worsaae is informed of the situation and writes “To the Society for the Historical-Antiquarian Collection in Aarhus”. “I take the liberty of officially requesting the board of the honourable society to take over the supervision of this stone’s pres-

ervation in a safe and suitable place until a more detailed decision on its definitive placement can be made”.

This sets the stage for a lengthy clarification and discussion of the actual purpose and function of the runestone. Museum director Professor Lund and curator Vilhelm Boye at the museum in Aarhus are most intent on returning the stone to Hørning church. In a letter from 1873, Boye writes to Worsaae about the difficulties with the stone and the priest in Hørning, “that if one could drink or eat the stone, he (Knudsen) would never have let it go”. Furthermore, he writes that “Professor Lund is very happy that the stone is here and wishes that it may remain in its current location until it can be set up in the new museum, which they probably intend to begin in the spring. His opinion is not that it should become the property of the society, but that it should be entrusted to it for safekeeping forever”.

The Hørning runestone remained at the museum in Aarhus and can still be seen today in the Viking Age exhibition at Moesgård Museum.

A new runestone in copy

The background for the renewed interest in the Hørning runestone is the discovery of the impressive grave of the ‘Viking from Fregerslev’ near Skanderborg in

2012 and local wishes for a copy of the runestone to be erected in Hørning. The ‘Viking from Fregerslev’ was buried in a chamber grave together with a wealth of equipment from his horse, dated to c. AD 950. The grave was excavated in 2017 with overwhelming results. For several years, wishes had been expressed by local groups and individuals for a copy of the Hørning runestone to be erected in the square in Hørning. In response, an accurate copy as possible (fig. 9) was produced by Filip’s stonemasonry in Horsens and rune carver Erik Sandquist and erected in a newly designed square by the church in Hørning.

Runestones, their texts and their locations in the landscape are, in themselves, wonderful monuments that take us closer to the people of the Viking Age. They provide a unique opportunity to create brief biographies of the characters who appear in the texts, and thereby contribute to both local history and storytelling in general. Future 3D scans may bring us even closer to Tóki Smith and his contemporaries. Very few runestones have, however, been found in their original location, so it may prove useful to examine the archives thoroughly in the search for a find site. The more pieces that can be assembled in this way, the better the overall story.

Ejvind Hertz
Museum Skanderborg

Lisbeth Imer
National Museum of Denmark